

параграфпен, бөлек жазылатын сөздер ішінде берілген, онда: «Толық мағыналы сөзбен тіркескен *сайын, кейін, бұрын, дейін, шейін, мен, пен, қой, зой, да, де, та, те, ма, ме, ба, бе, на, не, ше* шылаулары бөлек жазылады: *jyl sayyn, ai sayyn; sabaqтан keiin, kezdeskennen keiin; budan buryn, ákeden buryn; jinalysqa deiin, keshke deiin, túske sheiin; qalam men qaғaz, kitap pen dápter; aita ғoi, kóre ғoi; taqтай da, men de; qaryndash ta, úkimet te; Bar ma? Teri me? Jaýap pa? Kóp pe? Az ba? Kem be? Sen she?*

Ескерту. Ма (ме, ба, бе, на, не) сұраулық шылауы түбір мен қосымша арасында қолданылғанда *мы, ми, бы, би, ны, ни* болып өзгерген қалпында бірігіп жазылады: *Baramysyń? Kelemisiń? Sultanbysyń? Tólenbisiń? Qazaqpysyń? Ózbekpisiń?*

Міне, қорыта келгенде, *да/де, та/те* шылауының функциясы мен мағыналық қызметі туралы мамандардың пікілері салыстырылып, аталмыш шылау түріне байланысты пікір ерекшеліктері мен кейде бөлінісіне байланысты айтарлықтай айырмашылықтары бары айтылды, қызметтері мен мағыналары нақты мысалдар арқылы дәлелді түрде көрсетілді. Яғни демеулік шылаулар тілдегі айрықша, сөйлемде өзіндік лексика-грамматикалық қызмет атқаратын оқшау тұрған сөздер болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] Қазақ ССР Ғылым Академиясы. Қазақ тілінің грамматикасы. – Алматы: «Ғылым» баспасы, 1967. – 236 б.

[2] Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. – 2-басылымы. Филология факультеттері студенттеріне арналған оқулық. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 384 б.

[3] Момынова Б.Қ., Сәткенова Ж.Б. Қазақ тілінің морфологиясы. РОӘК бекіткен. – Алматы: 2014. – 280 б.

[4] Джаң Д. Қазіргі қазақ тілінің қолданылмалы грамматикасы. – Пекин: «Орталық ұлттар университеті» баспасы, 2018. – 320 б.

[5] Джаң Д. Қазіргі қазақ тілінің шылау сөздері. – Пекин: «Ұлттар» баспасы, 2003. – 414 бет.

МРНТИ16.21.47

Е. Искаков

Аудармашы, Ұлттық аударма бюросы
мемлекеттік саясат магистрі (Дж.Вашингтон Университеті, АҚШ)
Алматы, Қазақстан
yerlan.iskakov@gmail.com

**АУДАРМАШЫ ТӘЖІРИБЕСІНЕН:
АҒЫЛШЫН КЕЛІСІМШАРТ ҚҰҚЫҒЫ ТЕРМИНДЕРІН ҚАЗАҚ**

ТІЛНЕ АУДАРУ

Аннотация. Мақалада ағылшын келісімшарт құқығына қатысты мәтіндердің сөздік құрамы мен стильдік ерекшеліктеріне, заң мәтіндерін аудару тәсілдеріне қысқаша шолу жасалған. Негізгі терминдердің қолданыстағы қазақша нұсқалары, баламалары көрсетілген. Құқық, заң мәтіндері өзге әдеби мәтіндерден, ең алдымен, лексикалық құрамымен ерекшеленіп тұрады.

Тірек сөздер: ағылшын тілі, ағылшын құқығы, терминология, аударма тәсілдері, трансференция, калька, қазақша балама, дублет сөздер.

Е. Искаков

Переводчик, Национальное бюро переводов
Магистр государственной политики
(Университет Джорджа Вашингтона, США)
Алматы, Казахстан.
yerlan.iskakov@gmail.com

ИЗ ОПЫТА ПЕРЕВОДЧИКА: О ПЕРЕВОДЕ ТЕРМИНОВ АНГЛИЙСКОГО КОНТРАКТНОГО ПРАВА НА КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация. В статье рассматриваются лексические и стилистические особенности английских юридических текстов, в частности текстов в сфере контрактного права. А также основные приемы и примеры их перевода на казахский язык. Правовые тексты отличаются от других литературных текстов, прежде всего, лексическим составом.

Ключевые слова: английский язык, английское право, терминология, приемы перевода, трансференция, калька, казахские эквиваленты, слова дублеты.

E. Iskakov

Translator, National Translation Bureau
Master in Public Policy
(George Washington University, USA)
Almaty, Kazakhstan.
yerlan.iskakov@gmail.com

FROM THE TRANSLATOR'S EXPERIENCE: ON TRANSLATING ENGLISH LEGAL TERMS (CONTRACT LAW) INTO THE KAZAKH LANGUAGE

Annotation. The article examines the lexical and stylistic features of English legal texts, in particular texts in the field of contract law. As well as the main techniques and examples of their translation into Kazakh. Legal texts differ from other literary texts primarily in their lexical composition.

Keywords: English language, English law (common law), terminology, translation techniques, transference, calque, Kazakh equivalents, legal doublets.

Бүгінгі таңда ағылшын тілінің халықаралық қатынас, соның ішінде халықаралық бизнес тіліне айналғанын ешкім дауламас. Әлемдегі бірқатар ірі банктер мен қаржы ұйымдарының орталық кеңселері Лондонда орналасқан. Осы мекемелердің ресми құжаттарды ағылшын құқығы ережелеріне сай рәсімдеуді талап ететіні бұрыннан белгілі, бұл заңды да. Қазір ағылшын құқығының беделі жоғары. Нарықтық, іскерлік байланыс орнататын тараптардың оған сенімі де мол.

Ағылшын құқығы, әсіресе, келісімшарт құқығы саласының дамуына үлкен ықпал еткенін атап өткен жөн. Халықаралық мәміле жасасатын тараптардың өз елінің құқықтық нормаларымен қатар ағылшын құқығына да иек артуы қалыпты жағдайға айналды.

Мұндай үрдістен Қазақстан да тыс қалған жоқ. Елімізде жақында ашылған «Астана» халықаралық қаржы орталығының ағылшын құқығы қағидаларын басшылыққа алатыны мәлім. Орталықтың ресми тілі – ағылшын тілі. Осыған орай ағылшын құқығына, атап айтқанда келісімшарт құқығына қызмет бабымен болсын, жалпы мәлімет алу мақсатында болсын қызығушылық танытатындар саны артпаса, азая қоймас.

Аударма арқылы осы саланың қыр-сырын түсіндіріп, негізгі ұғымдары мен терминдерін қазақшалау қажет екені де даусыз.

Құқық, заң мәтіндері өзге әдеби мәтіндерден, ең алдымен, лексикалық құрамымен ерекшеленіп тұрады. Олардың ең басты айырмашылығы – терминология. Құқық саласының қалыптасқан, мамандарға түсінікті, белгілі бір ұғымды дәл сипаттап беретін өз терминдері бар. Заң мәтіндері осындай терминдерге бай.

Осы саладағы ағылшын терминдерін қазақ тіліне аударудағы басты қиындық екі елдің құқықтық жүйелерінің әртүрлі болуымен байланысты. Бір-біріне ұқсамайтын құқықтық жүйелерді салыстыра зерттеп, заң мәтіндерін аударуға кірісетін адам сол екі жүйені еріксіз «келістіруге» ұмтылғандай болады.

Аударма барысында бірден көзге түсетін жайт – жалпы қолданыстағы ағылшын сөздерінің заң мәтіндерінде әдеттен тыс мағынада жұмсалуды (мысалы, *instrument* – аспап, құрал емес, *ресми құжат*; *action* – әрекет емес, *талап-арыз*). Ағылшынның *authority* деген сөзі әдетте «өкілеттік», «билік», «бедел» немесе «өкілетті орган», кейде «рұқсат» деген мағынаны білдіреді. Ал ағылшын құқығында бұл сөз «*сот шешімі*», «*прецедент*» деген мағынада

қолданылады. *Authority* термині тек сот шешімдерін ғана емес, сонымен қатар заңдарды, жарлықтар мен әкімшілік қаулыларды да қамтиды. Осыларды жинақтап, *authority* терминін контекстке қарай «құқықтың қайнар көзі» деп те аударуға болады[1].

Ағылшын келісімшарт құқығының *contract* (келісімшарт) *offer* (оферта) *acceptance* (акцепт) сияқты негізгі ұғымдарымен қатар *consideration* деген тірек термині бар. Екі не одан көп тараптың келісімшарт жасасу жайы сөз болатын мәтіндерде осы *consideration* термині жиі ұшырасады. Жалпылама мағынада бұл сөз бір нәрсені «мұқият қарау», «талқылау», «ой елегінен өткізу» дегенді білдіреді. Ал келісімшарт құқығында бұл сөз келісуші тараптың қарсы тарап пайдасына қандай да бір әрекетке баруға (бармауға), ақы төлеуге т.б. міндеттемесін білдіреді. Қазақ тіліндегі терминологиялық сөздіктерде, нормативтік-құқықтық актілерде бұл терминнің «ыңғайласпа қанағаттандыру», «қарсы ұсыным» (қарсы тарапқа деген мағынада), «бір-біріне бір нәрсе беру» деген баламалары кездеседі.

Ағылшын тіліндегі заң терминдерінің дені, соның ішінде жаңа ғана аталып өткен тірек терминдері – латын, француз тілінен енген кірме сөздер. Қазіргі құқық саласының сөздік қорына кірген француз сөздері ағылшын тіліне бейімделіп, таңбалануы мен дыбысталуы жағынан өзгеріске ұшыраған, мысалы: фр. *offre* – ағыл. *offer*; фр. *accepter* – ағыл. *acceptance*; фр. *voider, vuide* – ағыл. *void* (жарамсыз, заңдық күші жоқ).

Осы ретте латын сөздерінің біразы мұндай өзгеріске түспей, сол қалпында жазылып, айтылып жүрген жайы бар. Ағылшын тілінде қандай да бір құқықтық ұғымды, доктринаны екіұдай мағынада қолдануға жол бермей, латын сөздері мен сөз тіркестері көмегімен қысқа да нұсқа жеткізудің дәстүрі берік сақталып келеді. Мысалы: *pacta sunt servanda* (лат. «шарттар орындалуы тиіс» – шарттың міндетті күші); *prima facie* (лат. «бір қарағанда» – басқаша дәлел, терістейтін айғақ келтірілмесе, дұрыс, шын деп қабылданатын дерек, тұжырым); *quantum meruit* (лат. «атқарылған жұмысқа әділ ақы төлеу» – көрсетілетін қызметтер үшін төленетін сома сол қызметтердің объективті құнын ескеріп есептелуі тиіс); *dictum* (көпше түрі *dicta* – істі қараған судьяның нормативтік шешімге жатпайтын пайымы. *Dictum* сотта қаралған істің мәні бойынша шығарылған шешімге жатпайды, дегенмен басқа судьялар оған міндетті түрде көңіл бөледі, іс бойынша шешім шығарғанда басшылыққа алады); *ab initio* (лат. «басынан, о бастан»); *void ab initio* – басынан жарамсыз, яғни келісімшарттың о бастан заңдық күші жоқ екенін білдіреді)[2].

Ағылшын тіліндегі заң мәтіндерінде дублет сөздер де аз емес, мысалы: *terms and conditions, null and void* т.б. Осындай мағыналас сөздердің қатар тұрып, дублет ретінде қолданылуы – құқық тіліне тән стильдік ерекшелік. Кезінде кірме сөздің мағынасын нақтылай түсу үшін қасына дәл сондай мағына беретін баламасы жазылған. Ағылшын дублеттері осылай пайда болған деген тұжырым бар. Осы жайтты ескеріп, аталған тіркестерді қазақ тіліне бір сөзбен-ақ аударуға болады: *terms and conditions* – талаптар мен шарттар емес, *талаптар* (бұл тіркес келісімшарт талаптарын білдіреді); *null*

and void – маңызсыз және заңдық күші жоқ емес, *жарамсыз* немесе *заңдық күші жоқ* (бұл да келісімшартқа қатысты айтылатын тіркес).

Енді осы терминдерді аудару тәсілдеріне тоқталып өтсек. Жалпы заң мәтіндерін аудару көркем аудармаға тән тапқырлық пен техникалық аудармаға тән терминологиялық дәлдікті талап етеді десек, артық айтқан емес. Аударманың өзге салаларында қолданылатын әдіс-тәсілдер заң терминдерін аударуда да қолданылады. Құқық саласындағы аудармада жиі қолданылатын мынадай тәсілдерді бөліп көрсетуге болады: сөзбе-сөз аудару (калькалау), трансференция (транскрипция), балама табу, сипаттау және түсіндірме беру.

Сөзбе-сөз аудару (калькалау) – аударманың ең көне әрі ең қарапайым тәсілі. Ол жекелеген сөздерді, сөз тіркестері мен сөйлемдерді аударуда қолданылады. Бұл – терминологиядағы қиындықтарды еңсерудің кең тараған амалы. Ағылшын келісімшарт құқығы ортақ құқық жүйесіне кіреді. Мұндағы «ортақ құқық» – ағылшынның *common law* деген терминінің сөзбе-сөз аудармасы. Бұл терминнің қазақ тіліндегі ресми құжаттарда «жалпы құқық» деп аударылған нұсқасы да кездеседі. Осы *common* сөзі ағылшын құқығының бүкіл Англияға (заң жүзінде Англия мен Уэльске) ортақ екенін білдіріп тұрғандықтан, «ортақ құқық» деген нұсқаның әлдеқайда ұтымды, түсінікті екенін атап өту қажет. Сөзбе-сөз аудару не калькалаудың жарқын мысалы – ұйым (сот органдары) аттарын, ағылшын судьяларының атақ-дәрежелерін аудару. Мысалы: *Supreme Court* – Жоғарғы сот, *Crown Court* – Корона соты, *Queen's Counsel (QC)* – Корольдік адвокат (Король адвокаты), *Court of Queen's Bench* – Корольдік орындық соты т.б. Бұл тәсілді аударма тілінің сөздік қорын байытуға септігін тигізетін амал деп қарастыруға болады. Уақыт өте келе, аударма тіліне калькалау арқылы енген терминдер сіңісіп, олардың аударма екені байқалмай қалуы да мүмкін. Дегенмен бұл тәсілді қолданғанда, әсіресе тұтас бір сөйлемді тәржімалағанда, сақтық танытқан абзал: аудармада түпнұсқа мәтін мағынасына нұқсан келсе, аударма тіліндегі мәтін мәнсіз, ұғынықсыз болса, сөзбе-сөз аудару тәсілін қолдануға болмайды[3].

Трансференция (кейде бұл әдісті *транскрипция* деп те атайды). Бұл – түпнұсқа тілдегі сөздің аударма тілінде (өзіміздің құқықтық жүйеде) баламасы табылмағанда қолданылатын тәсіл. Яғни шетел термині аударма тіліне трансференцияланады – кірме сөзге айналады. Мысалы: *estoppel* – эстоппель (наразылық білдіру құқығынан айыру); *magistrate* – магистрат (Англия мен Уэльсте бірінші, төменгі инстанция соттарының судьясы, татуластырушы судья); *precedent* – прецедент (соттың бұрын қаралған іс бойынша шығарған шешімі, осы шешімге басқалардың сілтеме жасап, оны басшылыққа алуы); *representor* – репрезентор (мәлімдеме жасаған, қарсы тарапты сендірген тарап); *champerty* – чеперти (сотта дауласушы тараптың біреуі жеңген кезде түсетін пайданың бір бөлігін алуға келісіп, аталған тарапқа заңсыз қолдау көрсету)[4].

Аударма тіліне шетел сөздерінің енуіне қарсылық білдіріп жүрген мамандардың бұл тәсілді құптай қоймайтыны ғажап емес. Бұл тәсілге жүгінуге мәжбүр болған аудармашылар өздерінің «жеңілгенін» мойындағандай

болады-мыс. Құп. Дегенмен аудармада трансференция (транскрипция) әдісін қолданбасқа болмайтын жағдайлардың да бар екенін естен шығармаған жөн. Бұл тәсіл сауда белгілерін, адам аттарын, топонимдерді, мерзімді басылым аттарын, компания аттарын т.б. дұрыс жеткізудің бірден-бір құралы. Осы тәсілді құптайтын мамандар аудармашы трансференция әдісіне жүгіну арқылы түпнұсқа тілге, сол мәдениетке құрметін білдіреді деген де пікір айтып жүр. Заң мәтіндерін аударғанда бұл тәсіл жана құқықтық ұғымды белгілеу үшін немесе, аударма тілінде ұқсас темін болғанымен, коммуникация сапасын жақсарту мақсатында шетел терминін «импорттау» үшін қажет.

Шетел терминдерін қызмет аясына, сипатына қарай аударудың тағы бір кең тараған әдісі – *балама табу*. Дұрыс балама табудың бір жолы – мәдени сипаты бар сөзді, шет елдің құқықтық жүйесіне тән терминді аударма тілінде түпнұсқадағы мәдени сипатынан айыру, жалпылама сипаттағы сөзге ауыстыру. Мәселен, ағылшындардың құқықтық лексиконында *tribunal* деген сөз бар. Бұл сөз қазақ тілінде де қолданылады. Алайда бізде бұл сөз, көбінесе, әскери қылмыскерлерді жауапқа тарту мақсатында арнайы құрылған сот органын – төтенше сотты білдіреді (мысалы, Нюрнберг трибуналы, Гаага трибуналы). Сондықтан ағылшын тіліндегі мәтінде көрсетілген сот органының аталған төтенше соттарға қатысы жоқ екені белгілі болса, *tribunal* терминін «трибунал» деп кірме сөзге айналдырмай, өзімізге түсінікті «*сот*», «*арнайы юрисдикция соты*» деп аударған дұрыс. Өйткені ағылшын тілінде *tribunal* сөзі түрлі деңгейдегі соттарды білдіретін жиынтық термин ретінде қолданылады. Сондай-ақ бұл термин контекстке қарай «судья» немесе «арбитраждық сот» сөздерінің синонимі ретінде жұмсалуды мүмкін, мысалы: *Employment Appeal Tribunal* – Еңбек даулары жөніндегі апелляциялық сот.

Заң терминдерін сипатына қарай баламасын тауып, анықтама беріп аударуға да болады. Ағылшын келісімшарт құқығында тараптар жасасқан мәміле міндетті түрде жазбаша рәсімделуі керек деген жалпы талап жоқ. Келісімшарттардың кейбір түрлері ғана (мысалы, жер сату, жерге меншік құқығын табыстау туралы мәмілелер) жазбаша жасалуы тиіс. Мұндай келісімшарттарды *deed*, кейде *specialty* деп атайды. Бұларды «дид», «спешалти» деп транскрипцияламай, қазақ оқырмандарына түсінікті болатын тіркестер арқылы аударып, түпнұсқа сөзді қасына жақшаға алып жазуға болады: *ресми шарт*, *ресми келісімшарт* (*deed*, *specialty*). Ресми шарттың *covenant* деген де атауы бар, оны қазақша «*мөр басылған шарт*» деп беруге болады.

Кейде терминді аударып, баламасын көрсетіп қана қоймай, оған қысқаша түсініктеме беріп кету артық болмайды. Жоғарыда аталған трансференция тәсілімен берілген кірме сөздердің қасына (мысалы, *promisor*, *champerty* терминдеріндегідей) қазақ тіліндегі анықтамасын жақшаға алып жазуға болады. Бұл түпнұсқа мәтіннің мағынасын дұрыс түсінуге, оны дәл жеткізуге мүмкіндік беретін әдіс.

Көріп отырғанымыздай, аударма дайын баламаны ойланбай қолдануды емес, ізденуді, бар баламаларды салыстырып талдауды, ішінен жұмыс

мақсатына, аударылатын құжат мазмұнына сай келетін оңтайлы нұсқаны анықтауды қажет етеді. Осындай жүйелі жұмыс дұрыс жолға қойылып, қызығушылық танытқан барлық тараптардың қолдауын табады деген үміттеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- [1] Neil Andrews. Contract Rules: Decoding English Law. Intersentia, 2016.
- [2] Black's Law Dictionary. Eighth edition, 2004.
- [3] Санников Н.Г. Английское контрактное право. 2-е изд., испр. – М.: Р. Валент, 2017. – С. 191.
- [4] Айвори И. Использование английского права в российских сделках /Иен Айвори, Антон Рогоза. – М.: Альпина Паблишер, 2012. – С. 136.

МРНТИ 16.01.33

А. Абжанова

Лектор, доцент кафедры «Языки»,
Казахская академия транспорта и коммуникации
имени М.Тынышпаева.
Алматы, Казахстан

МЕТОДЫ И ПРЁМЫ РАБОТЫ С ТЕРМИНАМИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В данной статье описываются многообразие и особенности приемов терминологической работы при изучении всех разделов русского языка. Практическое значение изучения терминологии заключается в том, что оно раскрывает термин как элемент словарной системы, положительно влияет на осознание учащимися специфики остальных единиц языка, воздействует на овладение орфографическими навыками, является базой обогащения словарного запаса учащихся. Изучение терминологии развивает внимание учащихся к значениям и употреблению слов.

Ключевые слова: термины, терминология, дефиниции, классификация, анализ, лингвистическая картина мира, лексика, методы и приёмы.

А. Әбжанова

М.Тынышпаев атындағы Қазақ көлік және коммуникация академиясы
тілдер кафедрасының доценті, лектор.
Алматы, Қазақстан